

Atlanta

Tien jaar geleden schreef ik een boek, *Delirious New York*; het was voor mij een onderzoek naar een ander soort moderniteit dan de Europese die bestond uit een niet-gerealiseerde droom. Wat me toen fascineerde was dat de moderne architectuur van New York in de jaren twintig en dertig, met gebouwen als het Rockefeller Center, net zo revolutionair was als de architectuur in Europa, met het verschil dat het gebouwd was, gerealiseerd, en, wellicht van groter belang, populair onder de bevolking.

Een andere verleidelijke omstandigheid van New York was dat, gezien de onmogelijkheid om in de jaren zeventig en tachtig nog manifesten te schrijven, New York al een manifest was dat slechts interpretatie nodig had.

Nu, tien jaar later, schrijf ik een ander boek, *The Contemporary City*; een opzettelijk vervelende titel. Ik pretendeer niet zozeer een manifest te schrijven door te speculeren over wat de hedendaagse stad zou moeten zijn, maar ik richt me op drie gerealiseerde situaties in de wereld, tracht ze te interpreteren om met deze interpretatie te beschrijven wat de essentie en de potentie van de hedendaagse stad zou moeten zijn.

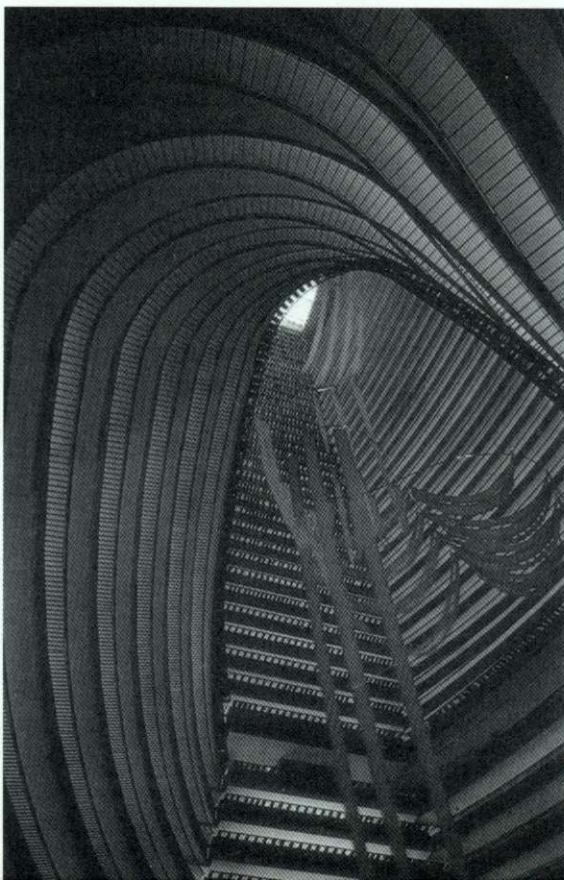
Ik gebruik drie voorbeelden:

- één in Europa: Parijs. Niet het centrum, maar de ring van 'villes nouvelles' die Parijs omgeeft (Marne-la-Vallée, Saint Quentin, enzovoort);
- één in Amerika: Atlanta. Gewoonlijk kijkt men stomverbaasd als ik deze stad noem als een van de onderwerpen van mijn studie;
- één in Azië. Ik zal Tokyo in combinatie met Seoul presenteren. Omdat het materiaal zeer uitgebreid is, wil ik me hier beperken tot de presentatie van Atlanta, een coherent verhaal, een stad die bijna zelf al een vertoog is over de ontwikkeling van de hedendaagse stad. Ik kan geen ander voorbeeld dan Atlanta bedenken dat een betere illustratie en verklaring is van de verschuiving van het centrum naar de periferie van de stad; een van de overduidelijke en cruciale thema's in de architectuur van het laatste decennium.

Net als alle andere Amerikaanse steden is Atlanta ongelooflijk uitgestrekt, een tapijt van woningbouw in een lage dichtheid met incidentele hoogbouwconcentraties. Het is niet zozeer een stad als wel een uit verschillende gemeentes bestaande regio van dertig kilometer lengte en twintig kilometer breedte. In 1972 heb ik Atlanta voor het eerst bezocht, tijdens mijn eerste Amerika-reis.

Toentertijd werd de idee van het centrale deel van de stad, het zogenaamde downtown, met een diepgaande crisis geconfronteerd. Downtown-New York, downtown-Boston, downtown San-Francisco, alle centra van Amerikaanse

*Atlanta Marriott Marquis Hotel,
atrium over vijftig verdiepingen*



steden verkeerden in een verregaande staat van verval en er werd aan getwijfeld of ze ooit nog hersteld zouden worden.

Er heerste een apocalyptisch gevoel vanwege een combinatie van psychologische, financiële en, in zekere zin, architectonische factoren. De enige uitzondering was Atlanta, waar, als pionier van het Amerikaanse urbanisme, downtown hersteld en daadwerkelijk herbouwd werd. Deze vroege wederopbouw van downtown-Atlanta wekte in de Amerikaanse cultuur het vertrouwen dat downtown wellicht weer een essentiële entiteit zou kunnen worden.

Wanneer downtown-Atlanta ter sprake komt, moet de fascinerende persoonlijkheid van John Portman genoemd worden, de man die op geheel eigen wijze een pionier was: hij was niet alleen architect, maar eveneens zijn eigen ontwikkelaar, een van de eersten in Amerika die deze twee rollen combineerden. Dat gaf hem fenomenale macht, omdat ieder idee dat bij hem opkwam gerealiseerd werd en hij, tegelijkertijd, een fortuin kon verdienen. Daarom vond hij een soort perpetuum mobile uit waarin deze twee rollen, de ontwikkelaar en de architect, elkaar wederzijds, tot in lengte van dagen, konden voeden. Dat leidt tot de tautologische situatie waar de traditionele tegenstelling tussen opdrachtgever en architect verdwenen is en waar de visie van de architect zonder meer gerealiseerd wordt, zonder controle, zonder kritiek: Portman, een puissant rijke miljardair, beschouwt zichzelf ongetwijfeld als een genie.

Zijn eerste gebouwen waren kantoren, maar daarna richtte hij zich al snel op de wereld van de hotels waarin hij zijn artistieke pretenties ontwikkelde. (Het eerste hotel, bijvoorbeeld, heeft een eigenaardige, geheel onder water gezette, lobby waarin mensen op kleine betonnen bootjes rondrijven.) Het is intrigerend hoe Portmans architectuur, en Amerikaanse architectuur in het algemeen, de weergave is van de ongewone combinatie van nuchtere koopmansgeest met dit soort fantastische of imaginaire voorstellingen. Dit onthult meteen haar grootste tragedie: ondanks het enorme architectonische vertoon heeft het geen enkele architectonische kwaliteit. Met andere woorden, wat nog het meest verbazingwekkend is aan Portman, is enerzijds de energie, de obsessie met architectuur, de potentie, middels eigen projectontwikkeling architectuur tot stand te brengen, maar anderzijds de steriliteit van het resultaat.

Tegelijkertijd geeft dit soort gebouwen een crisis van de idee van het centrum weer, omdat het centrum van de stad, het klassieke downtown, slechts kan bestaan als er een verzameling gebouwen is die enigszins complementair zijn: elk gebouw afzonderlijk is niet voldoende om de idee van het centrum te dragen, maar als collectie, als groep krijgen ze de dichtheid die bij het centrum hoort.

Gebouwen zoals die van Portman hebben uit zichzelf een kwaliteit van volledigheid, een ambitie om zich te tonen en om in zichzelf gekeerd te

raken, slechts bekommerd met hun eigen optreden. Vanwege deze ambitie zijn ze niet langer complementair maar concurrerend.

Op het moment dat de gebouwen uit het centrum in een onderlinge concurrentiestrijd gewikkeld zijn, komt het hele downtown-begrip, als een concentratie van gebouwen op een beperkt gebied, op losse schroeven te staan.

Nu is Atlanta een verzameling van deze gebouwen, die steeds radicaler worden, steeds meer uitgesproken in wat ze voorstellen maar, vreemd genoeg, ze verwoesten in hun samenspel de idee van wat het centrum is.

Deze introductie toont wat er gebeurd is met de idee van het centrum in Amerika. Het voordeel van Atlanta is dat deze ontwikkelingen plaatshebben op een versnelde manier, zoals in een Walt-Disney-film een plant in vijf seconden tot wasdom komt. Als je Atlanta en de omstandigheden aldaar beschouwt, ontdek je dat er in Amerikaanse steden niet noodzakelijkerwijs sprake is van planning maar van een ander proces; zoneringsreglement. Al in de eerste zin van het zoneringsreglement van Atlanta staat aangegeven hoe er een uitzondering op de zoneringsreglementen kan worden. Met andere woorden; de voorschriften zijn zo ruim dat de uitzondering norm is. Dit is een grote bron van inspiratie en vrijheid voor het gehele planningsproces in Atlanta, en als we kijken naar de configuratie van de stad, dan beginnen we te zien hoe deze vrijheden gebruikt worden. De structuur van de stad is amorf, er is nauwelijks sprake van grids. De basisvorm van Atlanta is ontstaan vanuit het diagram van het routesysteem: er is één kruising, de noord-zuid- en oost-westrichting sluiten daarop aan, en al hun aftakkingen zijn verbonden door een enkele rondgaande snelweg, de 'perimeter highway'.

Terwijl van 1972 tot 1980 nagenoeg alle bouwactiviteiten plaatsvonden in downtown, de Portman-regio van de stad, verplaatsen deze bouwactiviteiten zich nu naar de periferie, naar de rondgaande snelweg. Een groot deel van de recente activiteiten is in geen enkel opzicht verbonden met wat voor begrip van centraliteit dan ook.

Het eerste gebied waar deze explosie, deze architectuur van het lege centrum, plaatsvond, is ten noorden van downtown, waar de snelwegen zich vertakken. In dit niemandsland hebben de voorposten van een nieuwe architectuur bijna de intensiteit van downtown, zonder dat ze downtown zijn.

Atlanta is een stad met een rijke historie, maar al die historie is uitgewist of verwijderd en alleen nog in kunstmatige vorm aanwezig. Natuurlijk is er cultuur in Atlanta, maar van een synthetische aard: een intensiteit zonder fysieke dichtheid. In de stad spelen zich gebeurtenissen af zonder dat ze fysiek indrukwekkend zijn. (Als voorbeeld: de grootste en meest geperfectioneerde levensmiddelenwinkel ter wereld bevindt zich in Atlanta.)

Deze schaalessprong is overal aanwezig. Gebouwen worden continu herbouwd, soms zelfs voordat ze voltooid zijn, om deel te nemen aan de groei van de stad en haar reputatie.

De stad zonder de klassieke symptomen van een stedelijke situatie, zonder enige dichtheid, is een stad in de zin van haar faciliteiten: Atlanta wordt dan ook verbazingwekkend goed bediend door alle nodige voorzieningen. Een van haar vliegvelden blijkt bij de grootste ter wereld te horen, maar niets in Atlanta dat daarop wijst. Klaarblijkelijk is de dichtheid van de stad anders dan alleen gebouw of massa.

Omdat er zo weinig zoning aanwezig is, kan de architectuur snel op bepaalde ontwikkelingen reageren. Zo nu en dan krijgen bepaalde stadsdelen lokale populariteit, hetzij omdat ze een goede verbinding met de snelwegen bezitten of omdat er prachtige natuur of een gegoede woonwijk aanwezig is; deze stadsdelen worden dan nieuwe centra, of nieuwe sub-downtowns, ver verwijderd van het origineel.

Een stukje verder verwijderd van de eerdergenoemde aftakking is binnen zeven jaar een hele ring wolkenkrabbers gebouwd, met als enige reden de aanwezigheid van een winkelcentrum langs de snelweg.

In zulke gebieden wordt de ene wolkenkrabber in een 'modern vernacular'-stijl gebouwd, daarnaast een andere in een 'postmodern vernacular', met geen andere relatie dan hun nabijheid, maar wel gebouwd door hetzelfde bedrijf, in dezelfde tijd, gericht op dezelfde gebruikers. Dan begrijp je dat er een geheel nieuwe esthetiek werkzaam is in Atlanta en dat de enige manier om de schoonheid, als daar nog sprake van is, te beschrijven is, zoals de surrealisten in de jaren twintig en dertig hun sublieme moment van schoonheid aanduiden, als 'de toevallige ontmoeting van een paraplu en een naaimachine op de snijtafel'.

Wij onderzochten wat voor soort bureaus in staat zijn om moderne en postmoderne gebouwen met zoveel neutraliteit en met zoveel enthousiasme te ontwerpen. We hebben een aantal architectenbureaus in Atlanta bezocht, waarvan sommige enorm groot zijn (een gemiddeld architectenbureau in Atlanta bestaat uit 250 personen, de gemiddelde leeftijd van het personeel is 24 en van de directie 32 jaar). De typische architect is 26 jaar, opgeleid in Yale of Princeton en ontwerpt deze gebouwen soms in een middag. Het is alweer essentieel en opwindend om de ongelooflijke snelheid in Atlanta te beschouwen, de snelheid die logischerwijs een ander soort architect voortbrengt, om niet te zeggen een andere architectuur.

Alleen een postmoderne architect kan in een middag gebouwen van een dergelijke schaal en complexiteit ontwerpen. In die zin zou het interessant kunnen zijn om de zogenaamde postmoderne beweging te zien als een ontwikkeling die geen kennis of cultuur schept, maar een nieuw onderbewustzijn, of on-bewustzijn om zich bezig te kunnen houden met excentrieke en krankzinnige opdrachten. Postmodernisme is, volgens mij, niet zozeer een stroming als wel een zekere verandering in de professionele architectuur.



Op een bureau van jonge partners ontdekten we een maquette van een groot deel van Atlanta; vier plannen, zo groot als het Rockefeller Center, in the middle of nowhere, op geen enkele manier verbonden met downtown of met de snelwegen. De opdrachtgevers van elk van deze hoogbouwprojecten te midden van eensgezinswoningen wisten niets van het bestaan van de andere projecten. De architecten hebben hun te verstaan gegeven dat er wellicht andere architecten aan gelijkwaardige projecten op dezelfde locatie bezig waren, maar dat ze daar verder niets van wisten. Deze architectuur speelt zich af met een volledig gebrek aan informatie, zonder regelgeving en zonder coherentie. De totale bouwactiviteit in dit gebied heeft die in downtown al overtroffen. Deze architectuur weerspiegelt een volledige omkering van datgene waarover architecten in Europa nadenken. Wij denken nog steeds dat het onze taak is orde in de chaos te scheppen, composities met een zekere coherentie en entiteiten te creëren. Maar het resultaat is dat dan afstand gedaan wordt van de aanspraken op de zo totaal verschillende mechanismes die werkzaam zijn.

In Amerika is er een architectuur die het tegengestelde celebreert, die chaos en wanorde huldigt en die een uitgebreid gebied van mogelijkheden en vrijheid ontdekt.

Architectuur ondergaat niet alleen als beroep een transformatie, maar evenzeer worden stedelijke ruimtes voortgebracht door de omvang, de service, de 'schoonheid' en waardigheid van de snelwegen. Landschap is nu een bizarre combinatie van maagdelijke natuur met deze giganten. Downtown is geëxplodeerd, uiteengevallen in ontelbare fragmenten die neergedaald zijn in een eeuwenoud woud, de snelwegen overlatend als de enige verbinding, de enige samenhang tussen deze twee.

Zelfs in die gevallen waar het centrum ooit als een plan met een zekere samenhang ontstond, zijn de ontwikkelaars door trends of anderszins ertoe gedwongen het resultaat radicaal te veranderen. De sprankelende kunstmatigheid van de natuur zal altijd als het enige verbindende element achterblijven.

Het is zonneklaar dat Atlanta geen grote architectuur voortbrengt, maar het is onmogelijk om het te bezoeken zonder opgewonden te raken over de potentie en vooral over hoe indrukwekkend deze architectuur zou kunnen zijn als dezelfde ontwikkelingen met meer virtuositeit vertolkt waren. Slechts sporadisch schijnt een ontwerp op z'n minst te begrijpen wat het belang zou kunnen zijn van de celebratie van de chaos en van wat vrijheid in feite opwekt.

Aan het begin stelde ik John Portman voor. Ik heb eveneens uitgelegd hoe de herontdekking van downtown door vroege ontwikkelingen een onverdeeld succes was, maar hoe latere ontwikkelingen in de periferie en langs de rondgaande snelweg een bedreiging voor downtown vormden. John Portman reageerde op de enig voorspelbare manier, namelijk door het

50

voorstel van een project in de periferie, een nieuwe stad ver weg in het noorden, North Park genaamd, zeer artistiek gepresenteerd, maar waarin het resultaat een perfect en schokkend voorbeeld is van de tegenspraak van anti-centrale architectuur die centrum probeert te zijn.

Zoals in de oorspronkelijke ambitie van moderniteit, met radicale, om niet te zeggen destructieve elementen, komen plannen als Portmans North Park dicht bij de actuele uitvoering van dat soort moderniteit. Deze hebben eerst de stad verwoest, zijn vervolgens opnieuw begonnen, en celebreeerden revolutionaire, autonome vormen die gerechtvaardigd werden door niets anders dan hun formele abstracte kwaliteit. In die zin is het experiment in Atlanta, ondanks het extreme onderbewustzijn, de weergave van de actuele toestand, zowel in Europa als in Amerika, zonder enige hinder van een ideologie zoals het modernisme. Atlanta kan in zekere zin beschouwd worden als een combinatie van Malevich en Broad Acre City, cultuur verspreidend over een gedeeltelijk reëel en een gedeeltelijk kunstmatig landschap.

Als postscriptum: toen we op het bureau van Portman de vraag stelden of bepaalde tendensen met betrekking tot downtown van invloed zijn geweest op zijn werk, werd ons verteld dat 'Mister Portman' geen inspiratie nodig heeft. Dit beeld is karakteristiek voor zowel alle paradoxen en dilemma's van de architectuur en de stad op dit moment als voor de vele mogelijkheden en onmogelijkheden van het centrum en de periferie.

Vertaling: Diederik Nortier